

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ДЕРИВАТИВ-ЛОКАТИВІВ У ЖАРГОНАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено дослідженню інноваційних дериватів в українських жаргонових системах, а саме категорії локатива/локативності. На відміну від літературної мови, для творення локативів у жаргонах використано лише спосіб суфіксації з меншою кількістю задіяних словотворчих засобів. Помітними є й інші особливості жаргонових дериватів-локативів: для творення, крім іменникових основ, задіяно основи дієслівні, поширеною є подвійна мотивація, усі форманти мають різні форми-відповідники, що зумовлює наявність синонімів, фактично всі локативи стали твірними базами для творення дериватів у різноманітних текстах літературної мови.

Ключові слова: дериват, жаргон, інновації, лексико-словотвірна категорія, мотивація, словотвірна категорія, твірна основа, формант.

Starchenko Y. S. The Features of Innovative Derivates of the Locative Category in the Ukrainian Language Jargon Systems. *The article presents the results of the research on innovative derivates of the locative/locality category in Ukrainian jargon systems. The research is made in the context of categorical grammar. The category under study has its own specific word-formative criteria comparing with other categories in jargons and the same category in the Ukrainian literary language. The system processes, interrelation and interconnection in the jargon nomination on the level of different types of innovation are described in this article. The lexico-grammatical works of the Ukrainian jargon researchers are also analysed here. Unlike literary language, only the method of suffixation with a fewer number of word-formation methods for the creation of locatives in jargons is used. The other aspects of jargon derivatives are also singled out: alongside with the noun stems, the verbal stems are employed in forming new words; instances of double motivation are frequent; all the formants possess different alternative forms, which determines the existence of synonyms; virtually, all locatives made word-formation stems for creation derivatives in different types of literary language texts.*

Key words: derivative, jargon, innovations, lexical-word-formative category, motivation, word-formation category, formation stem, formant.

Цією статтею продовжуємо наші дослідження інноваційних дериватів в українських жаргонових системах. Звичайно, словотвірні інновації в жаргонах можна вивчати у найрізноманітніших напрямках: за способами й засобами творення, за твірними основами (відповідно основними критеріями будуть частиномовна належність основ, їхній статус як запозичених чи власних), словотвір у межах окремого жаргону (наприклад, словотвірні інновації жаргону наркоманів, спортсменів, вояків).

Продуктивним бачиться аналіз дериватів за категорійними ознаками (категорійною належністю), що у свою чергу уможливорює врахування й використання інших підходів у дослідженні матеріалу. До того ж у сучасному українському мовознавстві категорійний підхід набуває визнання й поширення у вивченні граматики загалом, отже, напрацьовано відповідні методи й засоби, способи пошуків.

Ураховуючи досягнення попередників, «категорійними» відповідно виділяють такі основні розділи категорійної граматики: категорійний словотвір, категорійна морфологія, категорійний синтаксис. І якщо категорійна

морфологія й категорійний синтаксис мають добрі надбання й теоретичне підґрунтя, то категорійний словотвір фактично є новим аспектом в українській дериватології. І ще при тому, що ще І. Ковалик у своїй словотвірній ієрархії виділив словотвірну категорію як основний елемент самої ієрархії [9]. Саме І. Ковалик закладає в українській лінгвістиці й теоретичні основи вивчення дериватів у межах словотвірних категорій, даючи добрі зразки їхнього дослідження й опису [8; 10; 11]. Пізніше теорію словотвірних категорій І. Ковалика продовжували розвивати М. Докуліл [7], Г. Зенков [6, с. 19], О. Тихонов [14]. У сьогочасному українському мовознавстві помітними дослідженнями з категорійної граматики є праці І. Вихованця [1; 2], К. Горденської [3; 4, 5], В. Олексенка [13].

Однією з ознак словотвірних новотворів у жаргонах є їхня системність, що дає змогу поєднувати окремі деривати у великі групи – лексико-словотвірні категорії: об'єднання дериватів (похідних лексем) за найзагальнішим значенням, без урахування конкретних способів і засобів словотворення. У межах лексико-словотвірної категорії виділяємо підгрупи – словотвірні категорії: сукупність слів зі спільним словотвірним значенням, але різними твірними основами і способами словотворення» [15, с. 571]; отже, основними критеріями виділення є словотвірне значення деривата, значення форманта й частиномовна належність твірної основи.

Словотвірні категорії своїм порядком поділяємо на *тематичні групи (словотвірні підкатегорії)* – деривати яких мають конкретизуючу семантику загального значення словотвірної категорії. Власне така ієрархія сприяє повноті, зручності й системності опису досліджуваних явищ.

Ступінь частотності творення похідних певної категорії дає змогу визначити найактуальніші реалії для носіїв чи користувачів жаргону в досліджуваній період. Як показує аналіз сучасних праць, актуальність реалій і словотвірна продуктивність тих чи тих категорій у жаргонах не відрізняється від їхньої актуальності й продуктивності в літературній мові.

Найявний у нашому розпорядженні матеріал містить деривати таких лексико-словотвірних категорій, утілених у відповідних словотвірних категоріях: лексико-словотвірна категорія особи, опредметнення, оцінки, дії/процесу, збірності, локатива, інструменталія. Словотвірно-інноваційні особливості дериватів названих категорій різняться між собою кількістю дериватів, кількістю й особливостями залучених словотворчих засобів, специфікою перебігу самих словотвірних процесів, активністю таких процесів у тому чи тому жаргоні.

Далі увагу зосередимо на лексико-словотвірній категорії локатива (локативності).

У сучасній лінгвістиці локативність визначають як «семантичну категорію, до якої входять усі різновиди просторового значення» [15, с. 296]. Ця категорія відображає найрізноманітніші просторові відношення предметів і явищ (місце перебування, напрямок руху, дистантне чи контактне розташування). Сучасна українська мова має різні способи й засоби передачі локативності – морфологічні, синтаксичні, лексичні.

До лексико-словотвірної категорії локативу зараховуємо лексеми-derivати, локативне значення яких постало (з'явилося) внаслідок використання відповідних словотворчих засобів. У свою чергу з-поміж них найпомітнішими є суфіксальні засоби – близько двадцяти суфіксів різної продуктивності (власне українські *-арн*, *-ищ*, *-к/-лк-*, *-ник*, *-н*, *-ств* і чужомовні *-орій*, *-ацій*, *-ат*, у тім числі й афіксоїди *-дром*, *-тек* тощо), префіксальні засоби (*ви-*, *за-*, *під-* тощо) й префіксально-суфіксальні засоби (*між-...-й-*, *за-...-й-*, *перед-...-й-*, *над-...-й-*, *під-...-й-*).

Появу іменників-локативів К. Городенська пояснює перетвореннями елементарних речень у слова [3]. Загальна суть таких перетворень: речення має обов'язкові два компоненти – означення й означуване; один із компонентів означення зацентровується і формує кореневу морфему майбутнього деривата; функцію означуваного (локатива у реченні) виконують приєднані словотворчі засоби [там само, с. 28].

Досліджуючи іменникові словотвірні категорії, В. Олексенко зауважує, що «іменники, утворені в семантико-синтаксичній позиції локатива складної конструкції, у сучасній українській мові розрізняються за акцентованим компонентом базового семантичного елементарного речення, що виконує роль кореневої морфеми, та словотворчими суфіксами, які втілюють семантико-синтаксичну функцію локатива. Акцентуації можуть зазнавати предикати дії або стану і суб'єкт локативного стану або об'єкт дії» [13, с. 105]. Саме в залежність від таких чинників дослідник ставить виділення двох типів словотвірних локативів:

- 1) локативи з акцентуванням дії або стану;
- 2) локативи з акцентуванням суб'єкта локативного стану або об'єкта дії [там само].

Кількість досліджуваних інноваційних номенів цієї категорії, особливості самих номенів і перебігу їхнього творення не потребують деталізації розгляду матеріалу за цими двома типами і відповідного виділення окремих частин тексту. Ось чому далі розглядатимемо derivати за загальною схемою дослідження – не акцентуватимемо уваги на зазначених типах.

Лексико-словотвірна категорія локатива є малочисельною за кількістю дериватів-новотворів і має свою специфіку: задіяно лише спосіб суфіксації з використанням незначної кількості суфіксів, усі форманти мають відповідники у творенні синонімів.

Найвищу продуктивність з-поміж наявних словотворчих засобів локативності має формант **-н(я)** (шість дериватів), який унаочнює деякі специфічні ознаки в жаргонових словотвірних процесах.

По-перше, його приєднують до жаргонових твірних основ, отже, його належність до жаргонів є «генетичною»: *бомж-*, *чат-*, *кача-*.

По-друге, в українській мові цей формант приєднують до дієслівних твірних основ: *прати* → *пральня*, *умивати* → *умивальня*, *вітати* → *вітальня*. У жаргонах вибір твірних основ ширший – формант можуть приєднувати як до дієслівних, так і до іменникових твірних основ. Порівняймо: *трахатися* → *трахальня* і *бомж* → *бомжатня*.

По-третє, більша частина дериватів-інновацій засвідчують факт множинної мотивації – природу деривата можна пояснювати і як віддієслівну, і як відіменникову. Показовим у цьому є дериват *чатня*. Запозичена з англійської мови лексема *chat* має два значення: 1) невимушено говорити, теревенити і 2) дружня розмова, бесіда, теревені. У сучасному українському комп'ютерному (молодіжному) жаргоні наявні два дієслова *чатити* і *чатитися* з однаковим значенням 'дія (процес) з використання чату' – спілкуватися в інтернеті. Відповідно дериват-локатив *чатня* набуває подвійної мотивації: *чатити(ся)* → *чатня* 'місце, де чатять(ся)', *чат* → *чатня* 'місце, де наявний чат'. Подібні мотиваційні ознаки наявні і в деривата *качатня*: *качатися* → *качатня* 'приміщення-тренажерна зала, де качаються', *кач/качок* → *качатня* 'приміщення-тренажерна зала, яка має відношення до качків/качів'.

У жаргонових інноваціях формант *-н(я)* здебільшого виступає у своїх варіантах *-арн(я)*, *-атн(я)*, *-льн(я)*: *качатня*, *бомжарня/бомжатня*, *лошарня*. При цьому в ході словотвірних процесів твірна основа може як залишатися без змін (*траха-ти* → *трахальня*, *бомж* → *бомжарня*), так і зазнавати морфологічних метаморфоз (*кач-ок* → *качатня*, *ковбас-итися* → *ковбасня*). Два деривати *бомжатня* і *бич(к)арня* мають нарощені елементи *-ат-* і *-ар-*, статус яких можна визначати як асемантичні словотворчі засоби.

Другим за продуктивністю творення жаргонових інновацій-локативів є словотворчий засіб *-дром* (п'ять інновацій). Цей елемент увійшов до української мови у складі запозичених складних слів зразка *аеродром*, *танкодром*, *іподром* тощо й позначав спеціально обладнане призначене для *випробовування* чогось місце чи територію. Традиційно його статус визначають як афіксоїд – «проміжна морфема, частина складного або складноскороченого слова, здебільшого співвідносна з повнозначним словом чи основою, яка повторюється з тим самим значенням у ряді слів і наближається за словотвірними функціями до афіксів» [15, с. 37–38].

Як показують деривати-інновації, у жаргоновому словотворі цей елемент має свої особливості у творенні локативів.

1. Приєднується до твірних основ за допомогою єднального голосного (інтерфікса) *-о-*, у такий спосіб дотримано загальнономовне правило творення зі збереженням загальнономовної структури похідного слова.

2. Якщо в літературній мові суфіксоїд *-дром* приєднують лише до іменникових основ (*планер* → *планеродром*, *ракета* → *ракетодром*), то в жаргоновому словотворенні приєднують як до іменних (*криса* → *крисодром*, *секс* → *сексодром*), так і до дієслівних основ (*трахати* → *траходром*, *лохнутися* → *лоходром* або від *лох*).

3. У літературних номенах суфіксоїд *-дром* має значення 'спеціально обладнане місце для випробування'. У жаргонових інноваціях відбулися семантичні зміни:

1) у відіменникових дериватів суфіксоїд позначає будь-яке місце для когось/чогось і відповідне словотвірне значення: *крисодром* 'місце для криси', *сексодром* 'місце для сексу';

2) у віддієслівних дериватах суфіксоїд позначає місце для певної дії, місце, де відбувається певна дія, і відповідні словотвірні значення: *траходром* ‘місце, де трахаються’, *лоходром* ‘місце, де можна лохонутися’ (цей дериват можна трактувати і як похідний від іменника з відповідним словотвірним значенням: *лох* → *лоходром* ‘місце для лохів’ чи ‘місце, де роблять лохами’).

4. Три з-поміж п’яти жаргонових дериватів мають значеннєві відповідники слів з іншими коренями в літературній мові: *сексодром* – *ліжко* чи *кімната*, *траходром* – *ліжко*, *крисодром* – у комп. *килимok для мишки*. Фактично тут наявні елементи мовної гри з метою назвати так, як не називають предмет в інших умовах. Ось чому й самі деривати можна пояснювати через формулу ‘предмет, призначений для того, хто/що названий твірною основою’. Можливо, саме тому названі деривати можна зараховувати і до словотвірної категорії локативності, і до словотвірної категорії інструментальності.

Невисокою продуктивністю у творенні інноваційних номенів-локативів відзначаються форманти *-ник/-льник*, *-арій*, *-к(а)/-лк(а)*. Ці форманти мають такі ж особливості, як і попередні:

– приєднуються до дієслівних твірних основ (*хезати* ‘справляти нужду’ → *хезальник* ‘місце, де хезають – туалет’) чи іменникових твірних основ (*бомж* → *бомжарій* ‘місце, де проживають бомжі’); дериват *бомжарій* утворено за аналогією до запозичених слів зразка *розарій*, *віварій*, *лимонарій*;

– можуть мати подвійну мотивацію (*качалка* ← *кач/качок* ‘місце-тренажерна зала, де тренуються качі/качки’ і *качалка* ← *качатися* ‘місце-тренажерна зала, де качаються – займаються бодибілдінгом’);

– можуть мати синонімічні відповідники (*качалка* – *качка*, *бомжарій* – *бомжатня*); особливим тут є дериват *бомжатник* – позначає не будь-яке місце, де знаходяться, мешкають бомжі, а лише приміщення в районному відділі міліції, де тимчасово утримують бомжів.

Порівняно із загальномовними процесами творення дериватів-локативів жаргонові словотвірні процеси мають низку помітних відмінностей.

1. У творенні українських локативів задіяно різні способи й засоби: суфіксація, префіксація, конфіксація (її префіксально-суфіксальний різновид), у творенні жаргонових інновацій задіяно лише суфіксацію з незначною кількістю самих суфіксів (тут необхідно згадати про специфіку творення локативів способом універбації – про таке ми вже зазначали у відповідній статті).

2. Усі з використаних в інноваційних процесах формантів локативності (самі форманти чи їхні варіанти) мають відповідники в ході творення словотвірних синонімів: *лоходром* – *лошарня*, *качатня* – *качалка* – *качка*, *бомжатник* – *бомжарій* – *бомжатня*. Серед них частотністю використання відзначається формант *-н(я)* чи його варіанти.

3. Жаргонові деривати локативності вживають поза межами жаргонів: наприклад, лексема *чатня* стала заставкою до молодіжної передачі на телевізійному каналі QTV (04.11.10), а самі жаргонові одиниці стають твірними основами для появи дериватів локативності в різностильових жанрах літературної мови. У творенні таких номенів задіяно основоскладання,

контамінування, префіксацію й суфіксацію, а самі процеси відбуваються з наслідуванням загальнолітературних зразків. Названі особливості можуть бути реалізовані навіть у межах одного словотвірного гнізда. Для унаочнення подаємо зразки інноваційних дериватів гнізда з вершиною-жаргоновим номеном *лох*: *Несила зупинити лоха: Що вдієш, як його епоха? Тож не дарма (у цьому суть) той край Лохляндією звать* (П. Ребро. Лохляндія); *лох* → *лохляндія* локалізація за місцем, територією знаходження/скупчення ‘країна (ляндія), де живуть лохи’; *Скільки кинуто проти нього перодряпаючих рептилій, телевізійних лялай курв і курвчинських, політологів загребінських* (Є. Дудар. Криза є криза); [*політолог* + *лох*] → *політолог* локалізація за ознакою належності ‘політолог-лох’; таке ж локалізування й у словотвірному ланцюжку *лох* → *літлох* ‘літературний лох’; *Детальніше про телелохотрон можна дізнатися за телефонами...* (5-ий канал. Зверни увагу, 13.11.09); *лохотрон* → *телелохотрон* локалізація за ознакою віднесеності ‘телевізійний лохотрон’.

Зазначені та інші приклади виразно свідчать про тісний дериваційний взаємозв’язок жаргоноелементів і елементів літературної мови.

Звичайно, це дослідження не вичерпує всіх питань, пов’язаних з інноваційними словотвірними процесами в українських жаргонах. Перспективними є такі дослідження: системність жаргонової словотвірної номінації на рівні словотвірних парадигм і словотвірних гнізд, вплив жаргонового словотворення на літературне, мовна (словотвірна) гра в жаргонах, стилістичні функції жаргонових номенів і культура мови і. т. ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Вихованець І. Р.** Принципи категорійної граматики української мови / 111 Міжнародний конгрес українців: Мовознавство (26–29 серпня 1996 р.). Х., 1996. С. 177–181.
2. **Вихованець І. Р.** Теоретичні засади категорійної граматики української мови. *Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського*. 36. наук. праць. Серія: Філологія. Вінниця: ВДПУ, 2000. Вип. 2. С. 3–6.
3. **Городенська К. Г.** Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника). *Мовознавство*. 1994. № 6. С. 22–28.
4. **Городенська К. Г.** Проблема зв’язку словотвору та синтаксису в новій академічній граматиці української мови. *111 Міжнародний конгрес українців: Мовознавство* (26–29 серпня 1996 р.). Х., 1996. С. 182–185.
5. **Городенська К. Г.** Синтаксичні засади категорійного словотвору. *Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського*. 36. наук. праць. Серія: Філологія. Вінниця: ВДПУ, 2000. Вип. 2. С. 6–9.
6. **Зенков Г. С.** Вопросы теории словообразования. Фрунзе: Изд-во Киргиз. гос. ун-та, 1969. 165 с.
7. **Докулил М.** Структура постосновного словообразовательного форманта. Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. М., 1987. С. 26–33.
8. **Ковалик І. І.** Питання слов’янського іменникового словотвору. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1958. 152 с.
9. **Ковалик І. І.** Категорія слов’янських демінутивів з суфіксом -иц-/-іс. Доповіді та повідомлення. Львів: ЛДУ, 1955. Вип. 6. Ч. 1. С. 52–56.
10. **Ковалик І. І.** Про лінгвальні категорії, їх властивості і види. *Мовознавство*. 1980. № 5. С. 10–13.
11. **Ковалик І. І.** Словотворча категорія назв конкретних предметів у східнослов’янських мовах у порівнянні з іншими слов’янськими мовами. *Питання слов’янського мовознавства*. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1958а. С. 20–29.
12. **Ковалик І. І.** Словотворча категорія назв осіб за їх національною і територіальною приналежністю. *Питання слов’янського мовознавства*.

Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 19586. С. 161–162. 13. **Олексенко В. П.** Словотвірні категорії іменника. Херсон: Айлант, 2005. 336 с. 14. **Тихонов А. Н.** Основные понятия русского словообразования/ Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. М.: Русский язык, 1985. С. 18–51. 15. **Українська мова.** Енциклопедія. К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.

Старченко Яна Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Національна академія Національної гвардії України, майдан Захисників України 3, м. Харків, Україна.

tel.: +38-099-961-14-61

E-mail: yana_starchenko@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-3554-1769>

Starchenko Yana Serhiivna – Ph.D in Philology, Associate Professor at the Department of Foreign Languages, National Academy of the National Guard of Ukraine, Zakhysnykiv Ukrainy Sq., 3, Kharkiv, Ukraine